

MEHMET ÂKİF'İN SÜLEYMANİYE KÜRSÜSÜNDE ŞİİRİ

Âbide DOĞAN*

Abstract: In this study Mehmet Âkif's work named Süleymaniye Kürsüsünde is assessed on the basis of it's construction and content. The long rhyme formed by 1300 lines of poetry was written in the form of öprosody and as a poetry composed in rhymed complets each couplet being of a different rhyme but the whole of one meter. Mehmet Âkif in this work put an emphasis on less developed being of the İslamic Countries and the possibility of overcoming this problem. According to Âkif the less developed being of these countries was due to ignorance, laziness, fanaticism...etc. However, İslamic Religion is not an obstacle before development. For development one has to obtain Western Cıvilization, their technology and must work hard. Âkif gave his above thinkings in the name of Abdürreşid İbrahim, a religious academican from Turkistan who spent all his life for the development of İslamic societies.

Key words: Mehmet Âkif, Süleymaniye Kürsüsü, Abdürreşid İbrahim, development, religion.

Giriş

İlk şiirini 1895 yılında Mektep dergisinde yayınlıyarak edebiyat hayatına atılan Mehmet Âkif (1873-1936) Servet-i Fünûn edebî hareketinin dışında kalarak kendine özgü bir yol çizmiş; devrinin bazı fikir cereyanlarına (Osmanlıcılık, Türkçülük) kapılmıyarak, İslâmcılık görüşüne bağlı kalmıştır.

Mehmet Âkif bir yandan Baytarlık mesleğini sürdürürken öte yandan şiir ve makale yazmaya, gazete ve dergi çıkarmaya devam etmiştir. Yayın faaliyeti İstanbul Üniversitesi'ndeki edebiyat profesörlüğüne tayin edildiği yıllarda artmıştır. Başyazarı

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

olduğu Sırat-ı Müstakim (1908) ve Sebیلü'r-reşâd (1912)'da birçok şiiri, dinî ve edebî makaleleri ve çevirilerini yayınlamıştır. Makalelerinin büyük bir kısmını ise dinî konuda olanlar meydana getirir. 1911'den sonra İslâm Birliği ölküsüne bağlanır. Bu konudaki yol göstericisi Mısırlı bilgin ve idealist Muhammed Abduh (1849-1905)'tur. Çeviri makalelerinin çoğu Abduh'a aittir (Akyüz 1970:534).

Mehmet Âkif üzerinde etkili olan bir başka isim de Rusya Türklerinden, kendini müslümanların kalkınmasına adanmış Abdürreşid İbrahim (1857-1944)'dir. Âkif Süleymaniye Kürsüsünde onu konuşturmuştur.

Mehmet Âkif İslâm Birliği ile ilgili düşüncelerini şiir ve makalelerinde değil, aynı zamanda İstanbul'un büyük camilerinin kürsülerinden de (Süleymaniye ve Fatih) seslenerek halkla paylaşmaya çalışmıştır. Süleymaniye Kürsüsünde bu amaçla yazdığı ilk uzun manzumesidir ve Safahat'ın ikinci kitabına ad da olmuştur.

Süleymaniye Kürsüsünde

a) Esere Dıştan Yaklaşım:

Mehmet Âkif'in Fatin Hoca'ya ithaf ettiği, bin üç mısıralı uzun manzumesinin yayımına 29 Aralık 1911 tarihli Sırat-ı Müstakim'in birinci sayfasından başlanmış, Sebیلü'r-reşâd'da devam edilmiş ve eser 15 Ağustos 1328/1912 tarihinde tamamlanmıştır. Tefrika dokuz sayı tutmuştur (Sarıhan 1996:40).

Sebیلü'r-reşâd Kütüphanesi'nin ilk kitabı olarak Ağustos-Eylül 1912'de basılan bu uzun manzume, yirmi iki bölümden oluşmaktadır. Manzumenin her biri ayrı başlık taşıyan ve birbirini izleyen bölümleri şunlardır: Köprüden Geçiş, Yenicami, Süleymaniye, Süleymaniye'yi Ziyaret, Mabedin İçinde, İbadet ve Dua, Vaiz, Vaiz Kürsüde, İstanbul, Rusya'da, Matbaa, Avrupa'da Tahsil, Türkistan'a Hareket, Çin ve Mançurya'da, Japonlar, Hindistan, İstanbul Hulyası, Bir Müslüman Düşmanı, İstanbul'a Dönüş, Terakki, Din, Terakkinin Sırrı, Dua.

Eser, Arap harfleriyle dört defa, basılmış, gördüğü ilgi üzerine baskıları tekrarlanmıştır. Safahat'ın ikinci kitabı olarak neşredilen manzume aruzun Failâtün (Feilâtün)/Feilâtün/Feilâtün/Fa'lün kalıbı ve mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır.

b) Esere İçten Yaklaşım:

Süleymaniye Kürsüsünde Mehmet Âkif'in devrin siyasî ve sosyal problemlerine ve dinî konularına gerçekçi ve eleştirel bir bakış açısıyla yaklaştığı, dikkate değer bir eserdir.

Süleymaniye Kürsüsü'nde yapı bakımından giriş, gelişme ve sonuç bölümleri olan bir tahkiyeli eser görünümündedir. Buna göre, Köprü'den geçip Yenicami'den sonra Süleymaniye'ye geliş eserin giriş; camideki vaaz gelişme; dua ise sonuç bölümünü oluşturur. Eserde anlatıcı "Vaiz Kürsüde" bölümüne kadar "şair", ondan sonrasında ise "vaiz"dir. Bu vaiz, Uzakdođu'dan Batı'ya kadar bütün İslâm memleketlerini dolaşmış, "...87 yıllık yaşamının tamamını Türk-İslâm davasına adanmış,

Arayışlar

yıllarca süren uzun seyahatler yapmış, çok sayıda eser vermiş, gazete ve dergi çıkarmış, üç yüze yakın makale yazmış (kendisinin çıkardığı gazete ve dergilerdekinin dışında), Rusya müslümanlarının uyanmasında önemli roller oynamış, çok aktif bir mücadele adamı” olan Abdürreşid İbrahim’dir (Türkoğlu 1996:62).¹ “Yazar bu tipte, sanat için önemli bir ölçüt olan uzaklaştırmayı kullanmış ve ülkenin uzaktan görüntüşünü bir yabancıya havale etmiştir” (Enginün 1996:66).

İçerik bakımından oldukça yoğun olan Süleymaniye Kürsüsü’nde şair, bir yandan Süleymaniye’nin mimarî ihtişamını gözler önüne sererken, öte yandan da bu muhteşem yapıya topladığı insanlara bir vaizin bakış açısıyla hem İslâm ülkelerinde hem de özellikle, müslümanlığın merkezi gibi görünen İstanbul’da yaşanan traji-komik durum hakkında bilgiler verir.

Mehmet Âkif okuyucuyu Süleymaniye Cami’ne getirmeden önce Köprüden geçirir. Kendisi buradan her zaman geçmektedir. Şimdi ise okuyucuyla beraber geçmek ister.²⁽²⁾ Okuyucusunun, yanında olduğunu hiçbir zaman unutmaz. Ara sıra onunla konuşur:

Herkesin hissi bir olmaz. Meselâ karşıdaki,
Sahilin, başbaşa vermiş, düşünen, pis, eski,
Ağlamış yüzlü, sâkil evleri durdukça, sizin
İçinizden acı şeyler geçecek hep... Lâkin,
Bak benim öyle değil... Siz de birer şair olun:
Meselâ, geçtiğiniz yalpa yapan tahta yolun
Cedd-i merhumu aceb sal mı demekten ne çıkar?
Geliniz farz edelim biz bunu: Sâbih bulvar! (s:155).

Bu satırlarla, okuyucu aynı zamanda, sanatkârların hayallerinin sınır tanımaz olduğunu da hatırlamış olur.

Burada Köprü civarının çirkin görüntüsüne dikkat çeken şair, bakışlarını karşıda “timsal-i ilâhi” gibi duran Yenicami’e çevirerek yanbaşındaki okuyucuya seslenir:

Bırak etrafı da, karşıda duran ma’bede bak;
Başka bir sahile kehvâre-i emvacından,
Böyle şeh-dâne çıkarmış mı yakınlardan zaman?...
Ne seher-pare-i san’at ki ezelden mahmur...
Leb-i deryadan uçan bir ebedi hande-i nûr!
Sanki umman-ı bekanın ezeli bir mevci,
Yükselirken göğe, donmuş da kesilmiş incil... (s:156).

¹ A. İbrahim hakkında geniş bilgi için bakınız: İsmail Türkoğlu, “Mehmet Âkif’in Süleymaniye Kürsüsü’ndeki Vaizi Abdürreşid İbrahim, Vefatının 60. yılında Mehmet Âkif Sempozyumu Bildirileri, 30 Aralık 1996, İstanbul, İSAR Yay.

² Mithat Cemal, “İstanbul’u Âkif’le beraber gezmek mâbedlerdeki mermerlerin kımıldadığını görmektir. Yeni Cami mahfili ile kemerlerinin niçin güzel olduklarını, bana, o anlattı” der (M. Cemal 1986:221).

Gerçekten de şair, Köprü ve Haliç'in "...pis, eski, ağlamış yüzü, sâkîl evleri" ile "yosun çehreli miskin suları"nın insan ruhuna acı verecek görüntüsünden sonra, deniz kıyısında bir nur gülümsemesini andıran güher-pâreyi seyretmekle okuyucunun gözlerinin dinleneceğini düşünür. Ama bakışların batıya yönelmesiyle ortaya başka bir şaheser çıkarır: Süleymaniye Camii.

Âkif; önce heybetinden etkilendiği camii dıştan gösterir. Süleymaniye Camii, ona göre "mâ'buduna yükselmek için ilme basan mâ'bed"dir. Çünkü, camii temellerinden bir kısmını medreseler meydana getirir. Orada ilim ile din beraberdir. "Serâpâ imân" olan bu mâbedin gölgesi, yüce dağlar gibi ufuklara düşerken "o bekâdan daha câzip kesilen âbideye" bir defa bakmak, bedîi zevki tatmine yeter. İnsan o ziyâ âlemine yükselmelidir. Çünkü o âlem karanlık nedir bilmez. O semavî yuva hiç bir zaman kirlenmemiştir, bundan sonra da kirlenmeyecektir. Onu yükselten, ebediyen yükseltmiştir. Dünyaları tufan gibi pislik, kirlilik istilâ etse de, bu semalarda yüzen şâhikanın temiz eteği o taştan çöplüğü³ karşıdan seyredecektir. Zلزeler herşeyi devirse, kırsa, hissiyât altüst olsa, yüreklerde cesaret, cesarete hayat nâmına bir şey kalmasa bile, heybetli Süleymaniye, doğruluğun yerdeki tek yurdu olarak kalacaktır. Bir gün din ve adalet kalmasa, insanlık değerlerinden uzaklaşsa, hak tanınmasa, yüksek hatıralar unutulsa bile şu Allah evinin tek bir taşı bile düşmez. İnsanlığa nâmahrem olan yabancı, bu kutsal yerin sinesine ebediyen giremez. Yine yâındaki Mevlâ'yı şu dört minare kalbe bağlı birer dil gibi ikrar eyler. Bu "muazzam çehre" yine maziye gömülmez. O, umumî mezara atılacak leş değildir.

Âkif, Süleymaniye'nin içine girmeden önce onu dıştan seyretmiş, bu kutsal yapının azametinin etkisi altında bunları düşünmüştür. Acaba bu "muazzam çehre" nin içi nasıldır? Şairin bakışları yavaş yavaş camii içine doğru yönelir.

"Süleymaniye'yi Ziyaret" başlıklı bölümde şair yine okuyucuyla beraberdir:

Şimdi ey sevgili kaari, azıcık vaktin eğer
Varsa -memnun olacaksınız- beni takibediver (s:157).

diyerek onu, karşıdan gördükleri o nurdan heykelin koynuna girmeye çağırır. Ona, o kutsal yerin ebedî gölgesinde sanatın ruhunu seyyal bir bulut şeklinde göreceğini söyler ve birlikte Şadırvan Kapısı'ndan içeri girerler.

Şair bu bölümde Süleymaniye'yi kemerleri, mihrabları, sütunları, kubbeleri, kısacası mimari özellikleri ile ayrıntılı ve gerçekçi bir şekilde tasvir eder.

"Mâbedin İçinde" başlıklı bölümde, şair hem kendini hem de okuyucuyu camii fizikî yapısından uzaklaştırıp uhrevî havasını teneffüs etmeye davet eder. Burada şair, okuyucuya, gözlerinin Allah'tan başka renk ve gölge görmemesini, vecde gelmesini, vahdete dalmasını, çokluk âleminden uzaklaşarak yalnız yaradana görmesini; sanatı ve

³ Âkif, "taştan mezbele" diye Bejoğlu tarafını kast ediyor olsa gerek. M. Cemal, onun Duyûnu Umûmiye binası ile Almanya İmparatorunun çeşmesinin önünden geçerken başını çevirdiğini; Galata ve Bejoğlu'nu da İstanbul'una asla dahil etmediğini kaydeder (M. Cemal, 1986:220).

Araşlar

yaradılanı bir tarafa bırakmasını tavsiye ederken; kendisi de تنها bir yerde, temâşâ içinde kendinden geçmek ister.

Âkif, eserin "İbâdet ve Dua" bölümünde, camiin içinde ibadet ve dua eden cemaati tasvir eder. Camiin ön duvarındaki pencerelerden içeriye devamlı bir gölgeli nur sağılırken, o akıcı perde arasından koca bir iman mahşeri görülür. Sineler vecd ile çöşmüş, dudaklar sessiz, suskundur. Cemaat, mermerin üstündeki yalınkat hasıra diz çökmüş "Münacaat"ı beklemektedir. Bu birlik âleminin heybetli boşluğunda bir rahmet nefesi esmektedir. Bu öyle bir nefestir ki, o binlerce yığına, gölge şeklindeki vücutlara şekil ve suret vermektedir. İnsanı tepeden tırnağa ürperten bu uhrevî atmosferde ruhlar tecelliden bitâb kalarak yanmaktadır. Gözler sonsuz, ebedî dalgındır. Bu bekleyişin sonunda mahfilde hazin bir feryad başlar. O şaşkın ve sersemlemiş cemaat yeniden inleyerek çoşar. O saflardan uzanmış kollar, sanki boşluğu yarıp Mevla'ya kadar varacakmış gibidir. Üç bin kişinin masum sinesinden "âmin" sadası kopar. Sonra ellerle alınlar okşanır. Şaşırılmış hâldeki cemaat ansızın kürsüye döner. Kürsüde bir vaiz görür. Kimdir bu vaiz? Şair onu:

Kimdi kürsüdeki? Bir bildiğimiz pir amma,
Hiç de bigâne değil kalbe o câzib sima.
Bembeyaz lihye-i pâkiyle, beyaz destârı,
O mehîb alnı, o pek munis olan didârı,
Her taraftan kuşatıp, bedri saran hâle gibi,
Ne şehâmet, ne melâhat veriyor, ya Rabbi!
Hele gözler iki mihrak-ı semâvidir ki:
Bir şuaiyle alevlendiriyor idraki.
Ah o gözlerden inen huzme-i nûrâ-nûrun,
Bağlı her târ-i füsunkârına bin ruhu zebun (s:161)

beyitleriyle tasvir eder.

Kürsüdeki bilinen vaizlerden değildir. Şekline bakıp aldanmamak gerekir. O, dinin hükümleri ile ilgili bilgiler vermek yerine, İslâm âlemini anlatacaktır cami kürsüsünden. Meşrutiyetten önce İstanbul'a gelen vaiz, içler acısı durumunu gördükten sonra ümitsizliğe kapılıp tekrar Rusya'ya dönmüştür.

Vaiz, kendisini dönüğe mecbur eden sebepleri, yani İmparatorluğun içinde bulunduğu durumu ayrıntılarıyla gözler önüne serer. İşler çığırından çıkmış, din ve saltanat nâmına bin türlü maskaralık yapılmış, milletin geleceği iki üç kuklacının keyfine bırakılmış, utanmazlar Mabeyn-i Humayun'da vezir olmuştur. Milletin hali ise içler acısıdır. Ekmek yok, kışla yok, daire yok, medrese yok, mektep yoktur. Askerde de terbiye kalmamıştır. Birinin ömrü teğmenlikle geçerken, öteki rütbeleri kolayca aşarak mareşal olmuştur. Aydınlar, vekiller, hocalar ve halk ise vurdumduymazdır. Vaiz, sözleriyle cemaati içinde bulunduğu gaflet uykusundan uyandırmak ister, ancak başarılı olamaz. Bu durum karşısında, ümitsiz bir biçimde çareyi Rusya'ya dönmekte bulur.

O devirde Çarlık Rusya'sının da durumu pek iyi değildir. Düşünen kafaların ezildiği bir Rusya vardır. Medenî Avrupa da oradaki durumu görmezlikten gelir. Vaiz, Rusya'daki fikir hürriyetine karşı gelenleri eleştirir ve insanların ölümüyle fikirlerin ölmeyeceği gerçeğini vurgular.

Vaiz Rusya'da gizlice bir matbaa kurar. Yazdıklarını basar ve çok ilgi görür. Gün geçtikçe okur sayısı artar. Altı ay içinde matbaa tanınır hale gelir. Çevresinde ona yardımcı olan gençler sayesinde bir de gazete çıkarır. Halkı yönlendirmede basının rolünün farkındadır:

Bir cerideyle hemen başlayıverdim va'za,
Zaten en başlıca yol halkı budur izaha,
Medeniyetteki insanlar için matbuat,
Şimdi kürsilerin en yükseği. Lâkin, heyhat (s:165).

Ne yazık ki bizde durum tersine işlemektedir. Oysa Rusya'da müslümanlar uyanıktır. Zenginler etekler dolusu para vererek mektepler, medreseler açılmasına yardımcı olmuşlardır. Okuma yazma bu sayede yaygınlaşmıştır. Tatarların yüzde altmışı okur yazardır. Bizde ise zenginler zekat bile vermezler; neredeyse Sadr-ı azam paşa bile kendisine fitre verilse almam demeyecektir.

Rusya'daki zenginlerin Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine de yardımcı olduklarını bildiren vaiz, ciddi olarak tahsil yapanların yanında, az da olsa emekleri ziyân edenlerin varlığına da dikkat çeker.

Rusya'da çalışmaktayken, bir sabah matbaasının hükümet tarafından basılacağını öğrenen vaiz, çareyi Türkistan'a kaçmakta bulur. Ne yazık ki buradaki müslümanların da durumu iyi değildir. Halk cahildir. Halbuki buralar zamanında İbn-i Sinaları yetiştirmiştir. Vaiz halkın bilgisizlik ve taassubuna bir örnek verir: Ay tutulmuştur. Ayı tutan şeytânı kovmak için binlerce kadın, kız ve erkek dümbelek çalmaktadır.

Buradaki insanlar arasında nifak ve fuhuş da yaygındır. Vaiz burada taassup sahibi "ilimsiz" ve "beyinsiz" hocalardan şikayet eder. Memleket bunların elinden neler çekmekte ve daha da çekecektir? Burada üdebâ da çoktur. Hemen herkes şairdir. Yalnız koca milletin edebiyatı karı ve oğlandan ibarettir. Bu insanlar herşeyi mübah görmektedir. Hâfız'ın divanını da fetva kitabı haline getirmişlerdir. Burada Hâfız'ın, duruma uygun düşen bir beytinin açıklamasına da yer verilmiştir:

Gönül incitme de keyfin neyi isterse becer! (s:168).

Vaiz bütün bu olumsuz gelişmeler karşısında, gençlikte ufak bir gayret başladığını görek teselli bulur ve oradan Çin ve Mançurya'ya hareket eder. Buralarda da benzer bir durumla karşılaşır. Müslümanların sanki fikir birliği etmişçesine söyledikleri şu cümleyle itiraz eder:

Böyle gördük dedemizden... (s:169)

Hiçbir ilerleme kaydetmeden, dedelerinden gördüklerini aynen devam ettiren milletlerin hali ortadadır. İnsanlar her gün ezbere Kuran da okusalar, söylenenleri

Arayışlar

anlamadıktan sonra, bu eylemin hiçbir faydası olmayacaktır. Vaiz cahil halkı şöyle uyarır:

Inmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için! (s:169).

Bu bölgedeki müslümanlar dini iyi bilmemektedir. Kur'an okuyuşları bile sanki Çince'dir. Âdetleri mecûsilerin ayinine yakındır. Şahadet getirmeleri bile gariptir.

Vaiz cemaate Japonları da anlatır. Müslümanlık sanki "O küçük boylu, büyük milletin" fertleri için gelmiştir. Ona göre, Budist Japonlar müslümanlığı en iyi anlayan millettir. Doğruluk, sadakat, şefkat, azla kanaat, sebatkâr, dürüst ve çalışkan olmak, kimsenin namusuna yan gözle bakmamak onların özelliklerindedir.

Vaize göre Japonya:

Ademin en temiz ahfâdına mâlik bir ada"dır (s:170).

Medeniyet bu adaya yalnız fenniyle gelmiş, moda şeklinde girmeye çalışan her türlü kötülük gümrükte kalmıştır. Orada hırsızlık yoktur, gece gündüz evlerin kapısı açıktır.

Japonya'da gördüklerinden memnun ve umutlu olan vaize göre, müslümanlık orada parlayacaktır. Sadece arada Osmanlının gayreti gereklidir. Misyonerler gece gündüz etrafta dolaşmakta iken, acaba bizim ulemâ, ilâhî bir vahiy mi beklemektedir, çaba sarfetmek için?

Vaiz, zihni bu sorularla meşgul bir şekilde Japonya'dan Hindistan'a geçer. Burada polis takibi hariç, gördüklerinden memnundur. Özellikle, huzurunda Batı'nın eğildiği, Kur'an'ın hikmetini bilen ulemanın varlığı vaizi hayrete düşürür. Ayrıca, İngiltere'de tahsil gören, millî duyguları kuvvetli olan, taklide özenmeyen, fuhşu, içkisi olmayan, himmeti yüksek, gözü tok, dinî kurallara hürmet eden gençlere de hayran kalır vaiz. Böyle giderse Hindistan'ın bağımsızlığını çok yakında kazanacağına da inanır.

Vaiz, burada bir Hindli'nin ağzından Hindlilerin Türklere bakışını da verir. Buna göre, Türklerin İslâmiyet anlayışı ile kendilerinininki aynı değildir. Türklerin yiğitlik ruhuyla coşan kanları vardır. Hindlilerde bu damar olmadığından, bu ağır zillete ahirete kadar mahkûm olacaklardır. Hindli'nin İngiltere'de tahsil gören oğlu ise babasıyla aynı görüşte değildir. Oğul, vakti gelir, fırsat verilirse o zaman kendisinde yürek olup olmadığını anlayacağını söyler.

Vaiz Haydarabad'a vardığında, İstanbul'da Kanun-ı Esasi'nin ilân edildiğini öğrenir ve ne yapacağını şaşırır. Önce, bunun bir rüya olup olmadığını düşünür. Ümitsizliği bir tarafa bırakır ve İstanbul'a doğru yola çıkar. Gemide hayaller kurar. Gemi Umman denizinde iken vaiz kendini Marmara sahillerinde hayal eder. İstanbul gözüne "Kardan daha ak" gözüktür. "Aynı on dördü gibi..." İstanbul'da zillet ve sefaletten eser kalmamıştır. Sayısız mektep açılmış, kadın-erkek okumaktadır. Fabrikalar yerli kumaşlar dokumaktadır. Millet için, gece gündüz faydalı eserler basılmaktadır. Memleketi baştan başa imar edecek şirketler durmadan çalışmaktadır, vs...

Vaiz gemide bir hasırın üstünde görmekte olduğu bu güzel rüyadan müslüman düşmanı bir Rus'un sesiyle uyanır. Hasta adamın öldüğünü söyleyerek, güya şaka yapan bu Rus onu çay içmeye davet eder. Vaiz ise, ona hasta adamın canlandığını, Rusların eski sevdalarını unutmaları gerektiğini hatırlatır. Rus'a göre, vaizin söyledikleri bir hayalden ibarettir ve bu hürriyet nağmesi de Türklerin son nefesidir. Vaiz, Rus'un ümitsizlikten çatlayacak hale geldiğini görüp üstüne üstüne gider. Bu tartışmayı dinleyen bir Afganlı sinirlenerek çay semaverini devirir ve Rus'u orada gırtlaklayıverir.

Bu gürültü-patırtı arasında gemi İstanbul'a gelir. İstanbul'un durumu vaizi şaşkına çevirir⁴

Bir de İstanbul'a geldim ki; bütün çarşı, pazar
Nâradan çalkalanıyor! Öyle ya...Hürriyet var!
Galeyan geldi mi, mantık savuşurmuş... Doğru:
Vardı aklımdan o gün her kimi gördümse zoru,
Kimse farkında değil, anlaşılan, yaptığının;
Kafalar tütsülü hülya ile, gözler kızgın,
Sanki zincirdekiler hep boşanıp zincirden,
Yıkıvermiş de timarhâneyi çıkmış birden!
Zurnalar şehrin ahalisini takmış peşine;
Yedisinden tutarak tâ dayanın yetmişine!
Eli bayraklı alaylar yürüyor dört keçeli;
En ağır başlısının bir zili eksik, bellil!
Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük
Dinliyor kaplamış etrafını yüzlerce hödük!
Kim ne söylerse, hemen el vurup alkışlanacak...
- Yaşasın!
- Kim yaşasın?
- Ömrü olan.
- Şak! Şak! Şak! (s:176).

İstanbul'un görüntüsünü traji-komik bir biçimde tasvir eden vaiz kısa sürede, aslında değişen bir şeyin olmadığını anlar. Sanayi, maarif, alış veriş yoktur, okullar kapalıdır. Gazeteler memlekete ayrılık tohumları atmaktadırlar. Fuhuş artmıştır. Dine karşı gelen beş on maskara alkışlanmaktadır. Kadın-erkek, borçlanarak Avrupa'ya koşmaktadır. Asya galiba onlara sapa düşmektedir.

Vaiz gördüklerinden ürker, hayalleri yıkılır. Ama bunun geçici bir durum olduğunu düşünür. Biraz ümitlenir, zamanla ümidini de kaybeder. Çok karanlık tablolar çizer. Vaize göre, müslümanlar için kavmiyet⁵ fikri tehlikelidir. Arnavutluk, Araplık gibi milliyetçi yaklaşımlar memleketi bölünmeye kadar götürür. Fas, Tunus, Cezayir gitmiş, İran da bölünmek üzeredir. Memleketi kurtaracak olan İslâm Birliği düşüncesidir. Müslümanlar arasına ayrılık fikirleri sokan medenî Avrupa bu yolla

⁴ Manzumenin "İstanbul'a Dönüş" adlı bölümünün tahlili için bakınız: Kaplan, Mehmet (1975), "Süleymaniye Kürsüsünden Bir Parça", Şiir Tahlilleri-I, İstanbul, Dergah Yayınları, s:164-169.

⁵ Mehmet Âkif kavmiyet kelimesini ırkçılık yerine kullanmıştır.

Arayışlar

memleketi parçalamayı planlamaktadır. Millet in bu gerçekleri görmesi, ona göre davranması gerekir. Vaiz, problemleri cemâatin önüne koyar ve ara sıra da onları şu sözlerle uyarır:

Ey cemâat, uyanın, elvenir artık uyku!
Yok mu sizlerde vatan nâmına hiç bir duygu? (s:177).

Ey cemâat, yeter Allah için olsun uyanın!...
Sesi pek müthiş öter sonra kulaklarda çanın! (s:178)

Ey cemâat, uyanın! Yoksa hemen gün batacak.
Uyanın! Korkuyorum: Leyl-i nedâmet çatacak! (s:179).

Vaizin çağruları boşuna değildir. Çünkü millet çok büyük problemlerle karşı karşıyadır. Bir kere, vatanını kaybederse, başka vatan bulamayacaktır. İstiklâlin kıymetini bilmek gereklidir. Bunun için de iznihlâlin me'sum yüzüne bakmak yeterlidir. Vaiz çok olumsuz tablolar çizmeye burada da devam eder. Böyle giderse aileler aç ve çıplak, evsiz, sokak ortasında kalacak, namus satılacak, ibadet edilecek mescit bulunamayacak, camilerin kimi opera olacak, kiminin göğsüne haç, kiminin boynuna çan takılacak, camiler balo salonu olacak, minberde, mermerde kadın-erkek pis ayaklarla dans edecek, kahkahalar kubbeyi gümbürdetecek, avlu baştan başa dilenciyle dolacaktır.

Vaizin yok oluşu tasvir eden konuşması üzerine cemâat feryadını zaptedemez⁶ Mabedin içi mahşer yeri gibidir. Cemâatin ıstırabını gören vaiz beş on dakika bekledikten sonra:

Bırakın mâtemi yâhu! Bırakın feryadı;
Ağlamak faide verseydi, babam kalkardı!
Göz yaşından ne çıkarmış? Neye ter dökmediniz?
Bâri müstakbeli kurtarmaya bir azm ediniz! (s:181).

diyerek onlara bundan böyle geçmişe değil, geleceğe bakmalarını ve azimle çalışmalarını tavsiye eder. Vaize göre, bu günlerde ümitsizliğe yer yoktur. Önemli olan derdin ne olduğunu kavramaktır; dermanı bulmak ise kolaydır.

Vaiz konuşmasının bundan sonraki bölümünde de dertleri göstermeye devam eder. Bizde aydınlar ile halkın arasının açık olduğundan, milletin beyni demek olan aydınların, halkı Avrupa'yı taklit etmeye, ilerlemeye engel görünen dini ortadan kaldırmaya teşvik ettiklerinden bahseder. Halbuki, ona göre halk, aydınların düşüncelerinin tersine hareket etmektedir. Gelenek ve göreneklere bağlı, yenilik fikirlerine karşıdır. Aydın-halk arasındaki bu zıtlık, vaize göre bir felâkettir. "Bu fesadın başı hep fen okumaktır" diyen halk, bilimi mahvetmeye çalışır. Vaizin kanaati, bugün bu millette bilim yoksa, bunun nedeni halkın bilime olumsuz bakışıdır.

⁶ Manzumenin bu bölümünü yazarken şairin de cemâat gibi ağladığını yakın arkadaşı Mithat Cemal'den öğreniriz. Mithat Cemal "Âkif bana iki defa ağladığını söyledi: Bir bu çocuğu (Hasta şiirindeki veremli çocuk Ahmet) yazarken; bir de Süleymaniye Kürsüsünde inkiraz tasvir ederken" demektedir (M. Cemal 1986:64).

Vaiz üdebânın durumundan da hoşnut değildir. Eski divanlar oğlan ve şarapla doludur. Gençliğin şiiri de biradan, fahişeden ibarettir. Bunlara mesleği, meşrebi olmayan, filozof geçinen serseriler demek yerindedir. Bunlar Allah'a küfrederek, para için utanmadan protestanlara zangoçluk ederler.

Vaiz, ebedî düşman olarak nitelediği Rusya'nın bile bilim ve edebiyatta kuvvetli olduğunu söyler. Elinde olsa, on yedisinden yukarı üdebâ nâmına kim varsa, onları sınır dışı edip Rusya'dan beş on edip getirtip millet için birçok eser yazdıracaktır. Ona göre, düşünürlerin anlamadıkları şey, ilerleme alanında atılmış her adımın akşama kadar büsbütün değişeceğidir. Bir milletin izinden yürümek çoğu zaman tehlikelidir. Her millet bu yolda ayrı bir yol tutmalıdır. Düşünürler dini de hiç anlamamışlardır. İslâmiyetin ruhunu yanlış anladıklarından, onu ilerlemenin önünde bir engel olarak görmüşlerdir. Halbuki İslamiyet ilerlemenin ezeli dayanağıdır. Bunu anlamak için, İslâmiyetin ortaya çıktığı devirlere bakmak yeterlidir. O devirde insanlık hızlı bir ilerleme katetmiştir. Düşünürler pek korkak ve ahmaktır. Avrupa'nın hepsini kafir olarak değerlendiren bu anlayışa göre, onlara dindar görünmek barbarlık olacaktır. Hür düşünceli geçinerek belki onların bize bakışlarını değiştirmek mümkündür.

Aydınların bakış açılarını eleştiren vaiz, "Terakkinin Sırrı"nı açıkladığı bölümde, müslümanları ayırım yapmadan anlamaya çalıştığını, Japonların ilerleme sırlarını öğrenmeye çabaladığını belirttikten sonra, şu kanaate varır: İlerlemenin sırrı başka yerde aranmamalı, yükselecek her millet onu kendinde bulmalıdır. Taklit çözüm değildir. Batının ilmi ile sanatı alınmalı ve çok çalışmalıdır. İlim ve sanatın milliyeti yoktur. Ancak ona milletler kendi ruhlarını vermelidir. Vaiz bu konuda bir örnek de verir: Düşünürler, bir milletin gelişmesini kocaman ağacın çiçeklenmesine benzetirler. Bu büyük ağacın sayısız kökleri, dalları ve budakları vardır. Bunlar milletin mazisine bağlıdır. Oradan uzanıp gelmektedir. Ama bazıları bu gerçeği görmezlikten gelir ve o ağacı keser. Böylece milletin kendini baltayla yok etmiş olur. Gerçekte onun tekrar ortaya çıkıp yeşermesi zordur. Çünkü meydana kalan kütle yığınlarca odun olur. Ağaç hastalanmışsa bir bilene gösterip tedavi ettirmelidir. O kimse de onun önce köküne bakmalıdır. Aşılarken de ona kendinden aşı yapılmalıdır. Onun çiçeklenmesi istenirse, balta çocukların eline verilmemelidir. Vaiz bu örneği verdikten sonra, derdi ve devasını gösterir. Kendisinin sadece bunları tebliğ edici olduğunu, insanların kendilerini kurtarmaları gerektiğini söyler.

Vaiz konuşmasını dua ile bitirir. Bu dua, "...gelenekten gelen, alışılmış ve ritüel bir ibadetin zarurî bir parçası gibidir. Dışa dönüktür; kelimeler aslî mânâlarının dışına taşmamıştır" (Okay 1998:97).

Bu dua, arada cemaâtin "âmin" sadâlarıyla süslenen, sonu "ve-l-hamdü-li-llahi Rabbil-âlemîn" ile biten klasik bir duadır. Vaiz burada Allah'tan, millete doğru yolu göstermesi, İslâm âleminin içinde bulunduğu zorlukları aşması, dinin son yurdu olan bu toprakların daha fazla çiğnenmemesi için dua eder.

Arayışlar

Süleymaniye Kürsüsünde Mehmet Âkif bir vaizin bakış açısı ile İslâm dünyasının o günkü durumu hakkında bu bilgileri verir. Şairin burada özellikle ilerleme ve din konusunda dikkat çekmek istediği konu, İslâmiyetin ilerlemeye asla engel olmadığı, aksine, çalışmaya önem verdiği, ilerlemek için Avrupa'nın sadece tekniğini alarak kendimize uygun, özümüzü kaybetmeden bir kalkınma programı yapmaktır.

Mehmet Âkif bu manzumesinde İslâm birliği idealini savunmaktadır. Yukarıdaki görüşlerini bir cami kürsüsünden duyurması tesadüfi değildir. Babası Fatih Camii müezzinlerinden olan Âkif'in gözünde yalnız İstanbul değil, vatanın başka yerleri de camilerdir (M. Cemal 1986:221). Onun "seciyesine hakim olan cami ve medrese edebiyatına da hakimdir" (M. Cemal 1986:223).

Mehmet Âkif dinî kültürünü çocukluğunda aile çevresinden almış, camileri bol olan İstanbul'da yaşamıştır. Mithat Cemal'in ifadesine göre, "Âkif'in İstanbul'u Haliç'in sırtındaki Sultan Selim Camii'nden başlar, Marmara'nın yanındaki (Maltepe'de) Kazasker Feyzullah Efendi Camii'nde biter.

Köprüden Sarıgüzel'deki evine giderken Âkif beş camiin maneviyatında yürürdü. Yenicami'in kudsiyetine dalarak Mercan yokuşunu çıkar, Bayezit ve Süleymaniye Camilerinin iki kanadına bürünür, Şehzade Camii'nin nurunda uçar, Fatih Camii'nin şümülünde evine inerdi. Zaten Fatih Camii ve Âkif'in evi birbirinin müstemilâtı idi; babası namazdan sonra, ahbablarıyla, camiin maksûrelerinde görünürdü. Cami evin selâmlık dairesiydi, ev de camiin harem tarafı" (M. Cemal 1986:220).

Süleymaniye Kürsüsünde 1911-1912 yıllarında yazılmıştır. Bu yıllar İmparatorluğun çöküş yıllarıdır. 1912'de başlayan Balkan Savaşı Hristiyanların imparatorluğa karşı tutumlarını kesin olarak ortaya koymuş; Arnavutluk isyanı ve Araplarla Kürtler arasında başlayan bazı milliyetçilik hareketleri, imparatorluğun siyasî bütünlüğünün sürdürülmesi bakımından, Müslüman unsurların da tam bir anlaşma içinde olmadıklarını göstermiştir. Böylece II. Abdülhamid tarafından desteklenen *Osmanlılık* ideolojisi etkisini kaybetmeye başlamış; bunun yerini *İslâmcılık* ve *Türkçülük* ideolojileri almıştır. "Müslüman milletleri kalkındırmak ve birleştirmek suretiyle Hristiyan âleminin karşısında bir denge kurmak esasına dayanan ve Tanzimat devri aydınları arasında da rağbet görmüş olan İslâmcılık ideolojisi, 1908'den sonra daha da gelişerek, edebiyat alanında, Mehmet Âkif ile en kuvvetli temsilcisini yetiştirmiştir" (Akyüz 1979:157).

Mehmet Âkif'in Süleymaniye Camii'ne toplandığı kişiler, vaizi dikkatle dinler, ibadet, dua ve feryat ederler. Vaizin İstanbul'a döndükten sonra, halkın içinde bulunduğu traji-komik durumu ve yokoluşa doğru gidişi anlattığı "*İstanbul'a Dönüş*" adlı bölümde aksiyon had safhadadır. Öyle ki, vaiz baştan beri için için ağlayan cemaatin feryadı üzerine bir süre şusmak zorunda kalır. Çoşkun bir havanın hakim

olduğu camide vaizi gören, anlattıklarından etkilenen ve dua eden cemaate vaizin zaman zaman “*Ey cemaat uyanın*” biçiminde telkinlerde bulunduğu gözlenir. Vaizin cemaat üzerinde etkili olduğu dikkat çeker.

C- Eserin Dil ve Anlatım Özellikleri

Süleymaniye Kürsüsünde şairin üslubu doğal olarak konuşma üslubudur. Şair zaman zaman camiye birlikte gittiği okuyucusuyla konuşur. Bu yüzden “*Ey sevgili kaari*” hitabını çok kullanır. “*Diyeceksin ki*”, “*memnun olacaksın*”, “*beni takibediver*”, “*göreceksin*”, “*gördüğüm var deme*”, “*gel bir de beraber görelim*”, “*Nereden, haydi Şadırvan Kapısı'ndan girelim*”, “*Artık ey sevgili kaari, gel otur orta yere*”, “*Cebhe divarına bak, camlara bak, minbere bak! Sonra mihrab ile mahfillere, kürsilere bak!*” vb. ifade ve mısralar bu üsluba sadece birkaç örnektir. Burada şairin konuşma dilinin samimiyetinden yararlandığı görülür.

Manzumenin ikinci kısmındaki anlatıcı olan vaizin de sık sık konuşma sırasında “*ey cemaat*” biçiminde cemaate seslendiği görülür. Bu hitabın hem konuşmadaki tekdüzeliği gidermek hem de cemaatin ilgisini çekmek için gerekli olduğunu söylemek mümkündür. Mehmet Kaplan'ın ifadesiyle “şair (burada vâiz) kalabalığa hitap ediyor. Kalabalığa hitap etmek için onun dilini, üslubunu, hatta düşüncesini benimsemek lâzımdır. Âkif bütün eserlerinde olduğu gibi burada da kalabalığın dilini, üslubunu ve zihniyetini benimsiyor. (...) Âkif kalabalığın sade kelimelerini değil, deyimlerini, benzetmelerini, ifade, hatta bütün cümlelerini dahi almaktan çekinmez” (Kaplan 1975:168-169).

Mehmet Âkif, olaylar karşısında tarafsız kalamaz ve olumsuzluklar üzerine giderken çoğu zaman sert ve kırıcı olur. Heyecan ve öfkesini gizleyemez. Sorular sorar, konuşur. Örneğin, İstanbul'da fâzıl hocalarla, Rusya'da bir zenginle, Hindistan'da ev sahibi ve oğluyla, İstanbul'a dönerken vapurda müslüman düşmanı bir Rus'la karşılıklı sohbet eder. Alay, mübalağa, tezat, hiddet ve hiciv onun üslubunun özelliklerindedir.

Sonuç

Mehmet Âkif Süleymaniye Kürsüsü'nü halkı aydınlatmak, bilgilendirmek, uyarmak için bir araç olarak seçmiştir. Cami kürsülerini Âkif farklı amaçlarla kullanır. Dinî konulardaki eleştiriyi dini bir otoriteye -vaize- yaptırarak bu konudaki hassasiyetini de ortaya koyar. Üstelik buradaki vaiz sıradan bir vaiz de değildir. Dinî konulardaengin bilgisi ve deneyimi olan bir bilgidir. Âkif burada şu gerçeklerin bilinmesini istemektedir: Bütün ilimlerin ezeli dayanağı, koruyucusu olan İslâmiyet, zannedildiği gibi ilerlemeye, gelişmeye asla mâni değildir (Göçgün 1991:424-431; Ercilasun 1986:783-789).

Mehmet Âkif, devrin sosyal ve siyasî havasını realist bir bakış açısıyla ele alıp eleştirdiği bu manzumesinde, meseleleri sadece sergilemekle kalmamış, çözüm bulmaya da çalışmıştır. Bu çözümün de ağlayıp feryat etmekte değil, çalışmakta

olduğunu vurgulamıştır. Onun hayata ve olaylara bakışında değerlerini kaybetme şuarsuzluk ve ümitsizlik yoktur. Bilakis değerlerine, özüne sahip çıkarak bunları Avrupa'nın bilim ve tekniği ile birleştirip fevkalâde bir terkip yaparak ve çok çalışarak gelişmek ve ilerlemek fikri vardır. Âkif'in istediği de budur.

Âkif taassup sahibi dindarlardan değildir. Onların hayata bakışlarına Allah ve ahiret fikri hakimken, çağdaş bir dindar olan Âkif ise, bakışlarını topluma ve onun meselelerine çevirmiş; İslâmiyetin ilerlemeye engel olmak şöyle dursun, aksine çağdaş dünya düzeninin kurulmasında önemli rol oynayacağı düşüncesini vurgulamıştır.

Mehmet Âkif, İstiklâl Savaşı'nın sonuna kadar şiirlerinde İslâm Birliği düşüncesini işlemiştir. Fakat hayatı boyunca olaylar onun düşüncelerinin aksine gelişince hayal kırıklığına uğramıştır. Son olarak da Türkiye Cumhuriyetinin laik temellere oturtulması, Âkif'in hayallerinin tamamen yıkılmasına yol açmış, çareyi ülkeden uzaklaşmakta bulmuştur.

Kaynakça

- Akyüz, Kenan (1976), "Mehmet Âkif Ersoy", Türk Kültürü, 170, 65-78.
- Akyüz, Kenan (1979), Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, Ankara, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları.
- Akyüz, Kenan (1970), "Mehmet Âkif Ersoy", Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi, Ankara, Doğu Matbaacılık.
- Çalık, Etem (1985), "Süleymaniye Kürsüsünde", Türk Edebiyatı, İstanbul, Mart:137.
- Ersoy, Mehmet Âkif (1966), Safahat, İstanbul, İnkilâp ve Aka Kitabevleri.
- Erişilgil, Emin (1986), Ölümünün 50. Yılında İslâmcı Bir Şairin Romanı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ercilasun, Y. Doç. Dr. Bilge (1986), "Mehmet Âkif ve Otokritik", Mehmet Âkif Ersoy Özel Sayısı, Türk Kültürü, Aralık, 284: 783-789.
- Enginün, Prof. Dr. İnci (1996), "Safahat'ta İstanbul'un Romanı", Vefatının 60. Yılında Mehmet Âkif Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, İsar Yayınları.
- Göçgün, Prof. Dr. Önder (1991), "Mehmet Âkif'e Göre: Mütefekkirlere ve Din", Türk Edebiyatı Araştırmaları-II, Konya, s:424-431.
- Kaplan, Mehmet (1975), "Süleymaniye Kürsüsü'nden Bir Parça", Şiir Tahlilleri-I. İstanbul, Dergah Yayınları.
- Mithat, Cemal (1986), Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Okay, Prof. Dr. Orhan (1998), Mehmet Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Sarihan, Zeki (1996), "Süleymaniye Kürsüsünde" Mehmet Âkif, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Türkoğlu, İsmail (1996), "Mehmet Âkif'in Süleymaniye Kürsüsü'ndeki Vaizi Abdürreşid İbrahim", Vefatının 60. Yılında Mehmet Âkif Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, İsar Yayınları.

Özet: Bu çalışmada Mehmet Âkif'in Süleymaniye Kürsüsünde adlı eseri şekil ve içerik yönünden değerlendirilmiştir. Bin üç mısradan oluşan bu uzun manzume aruz vezni ve mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır. Mehmet Âkif burada İslâm ülkelerinin geriliği ve bundan kurtulma çareleri üzerinde durmuştur. Âkif'in düşüncesine göre bu ülkeler cehâlet, tembellik, taassup gibi nedenlerden dolayı geri kalmıştır. Halbuki İslâm dini ilerlemeye engel değildir. İlerlemek için Batı'nın medeniyeti ile tekniğini almak ve çok çalışmak gerekir. Âkif, bu düşüncesini, kendini Müslümanların kalkınmasına adayan Türkistanlı din bilgini Abdürreşid İbrahim'in ağzından vermiştir.

Anahtar kelimeler: Mehmet Âkif, Süleymaniye Kürsüsü, Abdürreşid İbrahim, ilerleme, din